

Ömer Nasuhi Bilmen'in Muâviye Savunusu -Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları Özelinde-

Ömer Nasuhi Bilmen's Defense of Muawiya
-With Special Reference to His Book Entitled Ashab-ı Kiram Hakkında
Müslümanların Nezih İtikadları-

Hamdi YALÇIN

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kars/Türkiye
Assistant Professor, Kafkas University, Faculty of Theology, Kars/Türkiye
hamdi_nx@hotmail.com | orcid.org/0000-0003-0810-3920 | ror.org/04v302n28

Makale Bilgisi

Makale Türü
Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi
17 Ocak 2025
Kabul Tarihi
27 Mayıs 2025
Yayın Tarihi
30 Haziran 2025

Article Information

Article Type
Research Article
Date Recieved
17 January 2025
Date Accepted
27 May 2025
Date Published
30 June 2025

İntihal

Bu makale, iTenticate yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism

This article has been scanned with iTenticate software. No plagiarism detected.

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Hamdi Yalçın).

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Hamdi Yalçın).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Atıf | Cite As

“

Yalçın, Hamdi. “Ömer Nasuhi Bilmen'in Muâviye Savunusu -Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları Özelinde-”. *Kader* 23/1 (Haziran 2025), 353-371. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.1622287>

”

Öz

Muâviye b. Ebî Süfyan, İslâm tarihinde ilk saltanat sistemini başlatan, siyasi liderliği ve dinî konumuyla İslâm toplumunun şekillenmesinde derin izler bırakan tartışmalı figürlerden biridir. Onun döneminde Müslümanlar arasında vuku bulan fitne hadiseleri, siyasî ve mezhepsel ayrışmaların başlangıcı olarak kabul edilir. Onun sahabe statüsü ve dinî uygulamaları, İslâm düşünce ekolleri tarafından değişik şekillerde ele alınıp incelenmiştir. Ömer Nasuhi Bilmen, Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları adlı eserinde Muâviye'yi sahabe olması dolayısıyla saygıyla anmış ve hakkında ağır eleştirilerde bulunmayı uygun görmemiştir. Polemik yaratmak yerine Sünnî akideye mensup kimselerin inançlarını pekiştirme ve sağlam bir itikadî temel inşa etme amacı gütmüştür. O, Muâviye'nin sahabeden olduğunu dolayısıyla Ehl-i sünnet akidesine göre adaletli ve güvenilir olması gerektiğini izah ederek ona yönelik aşırı eleştirilerin kişinin itikadına zarar vereceğini vurgulamıştır. Bilmen, ayet, hadis ve İslâm âlimlerinin düşüncelerine sıkça atıfta bulunmuş, konuyu yalnızca teorik bir çerçevede değil, tarihsel bağlamıyla birlikte ele almıştır. Sünnî itikada ters düşen fikirleri reddederken, sert bir dil kullanmaktan çekinmiş bunun yerine daha açıklayıcı ve ikna edici bir üslup tercih etmiştir. Ona göre Muâviye, Hz. Osman'ın katlinin ardından adaletin tesis edilmesi gerektiğini gerekçe göstererek halife Hz. Ali'ye karşı muhalefetini açıkça dile getirmiş ve sonuçta İslâm dünyasında siyasi ayrılıklar ve kutuplaşmalar ortaya çıkmıştır. Söz konusu ayrılıklar, Emevîler, Şîîler ve Hâricîler gibi muhtelif grupların doğuşuna zemin hazırlamış ve İslâm toplumunda uzun süreli bir etkisi olan fırkalaşma sürecinin çıkışını hızlandırmıştır. Bilmen, Hz. Ali ve Muâviye arasında meydana gelen Sıffin Savaşı ve Cemel Vakası gibi hadiselerle neden olan tarihî ve insani faktörlere dikkat çekerek tarafların niyetlerine dair kesin hüküm vermekten kaçınmış, her iki tarafın da içtihat ettiğini ve hakikati aradığını ifade etmiştir. O, Muâviye'nin dönemin siyasî ve toplumsal dengelerini gözeterek oğlu Yezid'i veliaht tayin ettiğini ve böylece olası fitnelerin önüne geçtiğini belirtmiştir. Bilmen açısından Muâviye, iç savaşların yıpratmış bir toplumda siyasi istikrarı ve birliği tesis eden, İslâm'ın sınırlarını genişleten, idari reformlara öncülük yapan ve toplumsal barışı yeniden inşa eden dinî ve siyasi bir lider olup adaletli ve güvenilir bir şahsiyettir. Bu çalışmada, İslâm tarihinde tartışmalı bir figür olan Muâviye b. Ebî Süfyan'ın sahabe statüsü ve liderliği üzerine farklı yaklaşımlar incelenmekte; söz konusu yaklaşımlar yalnızca tarihsel hadiselerin değerlendirmesiyle sınırlı kalmayıp, ayrıca mezhebî farklılıkların oluşumunda belirleyici rol oynayan itikadî ve siyasî tutumları da yansıtmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışmada geleneksel Sünnî düşünce içerisinde önemli bir konuma sahip olan Ömer Nasuhi Bilmen'in itikadî ve siyasî perspektifi üzerinden bu tartışmaların dinî ve tarihî boyutlarına ışık tutulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, İtikad, İctihad, Ehl-i sünnet, Saltanat, Muâviye b. Ebî Süfyan.

Abstract

Mu'awiya b. Abi Sufyan is one of the controversial figures who initiated the first sultanate system in Islamic history and left deep traces in the shaping of Islamic society with his political leadership and religious position. The incidents of sedition that took place among Muslims during his reign are considered to be the beginning of political and sectarian divisions. His status as a Companion and his religious practices have been analyzed in different ways by Islamic schools of thought. Ömer Nasuhi Bilmen, in his work titled *The Decent Beliefs of Muslims About the Prophet's Companions*, commemorated Mu'awiya with respect due to his status as a Companion and did not deem it appropriate to make further criticisms about him. Instead of creating a polemic, he aimed to reinforce the beliefs of the Sunnites and to build a solid theological foundation. He explained that Mu'awiya was a Companion and therefore, according to the Ahl al-Sunnah creed, he should be just and trustworthy and emphasized that excessive criticism of him would harm one's faith. Bilmen made frequent references to verses, hadiths, and the opinions of Islamic scholars, and dealt with the subject not only in a theoretical framework but also in its historical context. He aimed to reinforce the beliefs of the Sunnite followers and to build a solid theological foundation. He explained that Mu'awiya was of the Companions and therefore, according to the Ahl al-Sunnah creed, he should be just and trustworthy and emphasized that excessive criticism of him would harm one's faith. Bilmen made frequent references to verses, hadiths and the opinions of Islamic scholars, and dealt with the subject not only in a theoretical framework but also in its historical context. He refrained from using harsh language when rejecting ideas that contradict the Sunnite creed, preferring instead a more explanatory and persuasive style. According to him, Mu'awiya openly expressed his opposition to the Caliph Ali, citing the need to establish justice after the assassination of Uthman, and as a result, political divisions and polarization emerged in the Islamic world. These divisions paved the way for the emergence of various groups such as the Umayyads, Shiites, and Kharijites and accelerated the process of schism, which had a long-lasting impact on Islamic society. Drawing attention to the historical and human factors that led to events such as the Battle of Siffin and the Jamal Incident between the Caliph Ali and Mu'awiya, Bilmen refrained from making a definitive

judgment on the intentions of the parties, stating that both parties made *ijtihad* and sought the truth. He stated that Mu'awiya appointed his son Yazid as heir apparent/taking into account the political and social balances of the period, thus preventing possible *fitnahs*. For Bilmen, Mu'awiya was a religious and political leader who established political stability and unity in a society ravaged by civil wars, expanded the borders of Islam, pioneered administrative reforms, and rebuilt social peace. This study examines different approaches to the status and leadership of Mu'awiya b. Abi Sufyan, a controversial figure in Islamic history, and aims to shed light on the religious and historical dimensions of these debates through the theological and political perspective of Ömer Nasuhi Bilmen.

Keywords: Kalâm, İ'tiqad, İjtihad, Ahl al-Sunnah, Sultanate, Mu'awiya b. Abi Sufyan.

Giriş

Ömer Nasuhi Bilmen, Osmanlı'nın son döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında yetişmiş çok yönlü bir İslâm âlimidir.¹ Kelâm², Tefsir³, Hadis ve İslâm hukuku⁴ gibi İslâmî ilimlerin hemen hemen her sahasıyla ilgilenen Bilmen, birçok alanda eser telif etmiştir.⁵ Bilmen, İslâm tarihindeki şahsiyetlere yönelik değerlendirmelerinde genellikle mutedil bir tavır sergilemiş ve geçmişteki ihtilafları olabildiğince yapıcı bir bakış açısıyla incelemiştir. Muâviye meselesinde de eserlerinde dengeli bir yaklaşım benimsemiştir. O sahabeye saygı ilkesine bağlılık gereği bu hususta onlara yönelik aşırı bir eleştiriden kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır. Ömer Nasuhi Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları* adlı eserini dönemin bazı gazete, kitap ve dergilerinde sahabeye yönelik yanlış kanaatlerin ve eleştirel görüşlerin yayılmasından ötürü kaleme aldığını ifade etmiştir.⁶ Bilmen bu eserde toplamda kırk bir soruyu cevaplandırarak sahabe hakkında ortaya atılan tartışmalara açıklık getirmiştir. O, özellikle Muâviye'ye yönelik hakaret içeren söylemleri ele almış, bunların yanlışlığını ortaya koymak için aklî, naklî ve tarihî kaynaklardan hareketle birçok delil sunmuştur. Bu yaklaşımıyla, sahabeye yönelik olumsuz ifade ve mütalaaların, İslâm itikadıyla bağdaşmadığını ortaya koymayı amaçlamıştır.⁷ Eserin son kısmında ise İslâmî kaynakların en meşhurlarının sahabe hakkındaki düşüncelerini referans olarak aktarmıştır.⁸ Bilmen'in bu yaklaşımı, sahabeye yönelik olumsuz değerlendirmelerin İslâm inanç sistemiyle bağdaşmadığını ortaya koyma çabasının bir yansımasıdır. Eserin sonunda yer verdiği bölümde, sahabe hakkında muteber kabul edilen İslâmî kaynakların görüşlerine yer vererek, kendi kanaatini bu geleneksel çizgiyle temellendirmiştir. Onun Muâviye'ye dair değerlendirmesi, genel olarak Sünnî perspektifle örtüşmekle birlikte, aynı zamanda belirgin bir

¹ Rahmi Yaran, "Bilmen, Ömer Nasuhi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/162-163.

² Ömer Nasûhî Bilmen, *İslam Akaidi: Tevhîd İlmi* (Mülelhas ilm-i tevhîd: Akaid-i İslâmiye), sad. Salih Sabri Yavuz, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2015; a.mlf., *Açıklamalı İlm-i Kelâm Dersleri: Muvazzah İlm-i Kelâm*, sad. Salih Sabri Yavuz - Faruk Sancar (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2015).

³ Ömer Nasûhî Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: Nesa Basın Yayın, ts.).

⁴ Ömer Nasûhî Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı fıkhiyye kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985).

⁵ Detaylı bilgi için bk., Şerife Berberoğlu, *Ömer Nasûhî Bilmen ve Tasavvufî Görüşleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 7.

⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları: Hz. Muaviye Hakkındaki Sorulara Cevaplar*, tsh. Fatıma Kandemir (İstanbul: Risale Yayınları, 2020), 10.

⁷ Ahmet Selim Bilmen, *Ömer Nasuhi Bilmen Hayatı, Eserleri, Anılar* (İstanbul: Bilmen Basımevi, 1975), 53.

⁸ Osman Taylan, *Ömer Nasuhi Bilmen ve Kelami Görüşleri* (Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 30.

tenzihçi (tazim edici) tutumu da içermektedir. Bilmen'in bu tavrı, yaşadığı dönemin dinî ve entelektüel atmosferiyle yakından ilişkilidir. Zira o dönemde dinî otoritenin zayıfladığı, âlimlerin toplum üzerindeki etkisinin azaldığı ve sahabe gibi temel İslâmî şahsiyetlerin seküler ya da ideolojik bağlamlarda tartışma konusu hâline getirildiği gözlemlenmektedir. Bilmen, bu bağlamda sahabeyi popüler tarih yazımının araçsallaştırıcı yaklaşımından uzak tutarak, onları tarihsel ve siyasal polemiklerin dışında tutmayı amaçlamış; bu duruşunu hem toplumsal bir sorumluluk hem de dinî bir kanaat olarak benimsemiştir. Bilmen, sahabenin toplum nezdindeki saygınlığını korumaya yönelik bu tutumuyla, İslâmî değerlerin kamusal alandaki görünürlüğünün azaldığı bir dönemde, sahabe sevgisini yeniden inşa etmeyi ve okuyucunun zihninde idealize edilmiş bir sahabe imajı oluşturarak onları bu doğrultuda yönlendirmeyi hedeflemiştir. Öte yandan, günümüzde Muâviye ekseninde süregelen mezhepsel ayrışmalar ve tartışmalar dikkate alındığında, Bilmen'in bu konuyu ele almasının güncel ve aktüel bir bağlama da sahip olduğu söylenebilir.

Muâviye b. Ebî Süfyân, İslâm düşünce tarihinde önemli ve tartışmalı figürlerden biridir. Yönetici geleneğe sahip bir aileden gelen Muâviye, Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapan ve Hz. Ömer ile Hz. Osman dönemlerinde Şam valiliğini üstlenen⁹ tecrübeli bir bürokrattır.¹⁰ Ne zaman Müslüman olduğuyla ilgili kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Bu konudaki rivayetlerden birine göre o Umretü'l-kazâ (Hudeybiye Antlaşması'ndan sonraki yıl yapılan umre) esnasında yani 7/629 yılında Müslüman olmuş ancak babasından çekindiği için bunu gizlemiştir.¹¹ Diğer bir görüşe göre ise Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olmuştur. Hz. Ali'ye karşı verdiği mücadelede nispeten başarılı olmuş ve hilafeti, Hz. Hasan ile uzlaşma yoluyla ele almıştır. Yaklaşık yirmi yıl halifelik yaptıktan sonra oğlu Yezid'i veliaht ilan etmiş ve saltanat sistemine geçişi başlatmıştır.¹² Bu durum, İslâm tarihinde hilafet sisteminin sonu ve bir kırılma noktası olarak kabul edilmiştir. Onun savunulması veya eleştirilmesi genellikle siyasî, dinî ve mezhepsel yaklaşımlara göre farklılık arz etmektedir. Hâricîler ve Şia, Muâviye'yi, Cahiliye devrine geri dönmeyi hedefleyen ve Hz. Peygamber'in getirdiği dini bilinçli olarak tahrif eden bir kişi şeklinde sunmaktadır.¹³ Ehl-i sünnet düşüncesine göre ise o, her ne kadar Hz. Ali'ye itaat etmediği ve ona karşı muhalefet ettiği için bâği olarak görülsede tekfir edilmez.¹⁴ Nitekim o, her devirde Sünnî âlimler arasında güçlü savunucular bulmuş ve onlar tarafından desteklenmiştir.

Muâviye b. Ebî Süfyân, İslam tarihinin en çok tartışılan figürlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde onu savunan görüşler olduğu gibi, yoğun biçimde eleştiren yaklaşımlar da mevcuttur. Bu durum, Muâviye merkezli tartışmaların zamanla oldukça kapsamlı bir

⁹ İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim (Riyad: Câmîati'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1406/1986), 6/359.

¹⁰ İbrahim Sarıçam, *Emevî-Hâşimî İlişkileri-İslâm Öncesinden Abbâsilere Kadar* (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 231; İhsan Timür, "Cumhuriyet Devri Türkiye'sinde Muâviye b. Ebî Süfyân Etrafındaki Tartışmalar", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 15/1 (Haziran 2022), 56.

¹¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb Arnaut (b.y.: Müessesetu'r-Risâle, 1405/1985), 3/120.

¹² İrfan Aycan, *Saltanatı Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 201-205.

¹³ R. Stephen Humphreys, *Mu'awiya ibn Abi Sufyan: From Arabia to Empire* (London: Oneworld, 2006), 3.

¹⁴ Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, thk. Ahmed Şemseddin (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002), 315-316.

literatürün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ancak söz konusu müdafaa ve tenkitlerin bazı durumlarda aşırı uçlara savrulması, bu literatürün çoğu zaman kutuplaşmış bir görünüm kazanmasına neden olmuştur. Son yıllarda yapılan akademik çalışmalar, Muâviye'ye dair tartışmaları daha analitik yaklaşımlarla ele alma ve tarihsel bağlamlarına oturtma çabası içerisinde. Bu bağlamda, Âdem Demir'in *Muâviye b. Ebî Süfyan'a Yöneltilen Eleştiriler*¹⁵ adlı çalışması, Muâviye'ye yönelik tarihî tenkitleri sistematik biçimde analiz etmekte ve bu eleştirilerin kaynaklarını tahlil ederek tarihsel zeminini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, İhsan Timür'ün *Cumhuriyet Devri Türkiye'sinde Muâviye b. Ebî Süfyan Etrafındaki Tartışmalar*¹⁶ başlıklı makalesi, modern Türkiye'de Muâviye hakkındaki değerlendirmeleri sosyo-politik bir çerçevede incelemektedir. Cumhuriyet devri İslâmcı dergilerinde, özellikle *Hakikat Yolu* üzerinden Muâviye tartışmalarını tarihî ve ideolojik bağlamda analiz etmektedir. Çalışma, modern dönemde Muâviye'ye yönelik savunma ve eleştirilerin entelektüel düzeydeki yansımalarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.¹⁷ Muhyettin İğde'nin "*Mutezile ve Hanbelîlere Göre Muâviye b. Ebî Süfyan*"¹⁸ adlı çalışması ise, mezhebi yaklaşımlar doğrultusunda Muâviye'nin tarihsel kişiliğini iki farklı yorum geleneği içinde mukayeseli olarak analiz etmektedir. Söz konusu çalışmalar, Muâviye hakkındaki akademik ilginin sürdüğünü ve konunun yalnızca klasik dönem kaynaklarıyla sınırlı kalmayıp modern bağlamlarda da tartışıldığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, mevcut literatürde çoğunlukla Muâviye'nin siyasi kimliği ve tarihsel olaylardaki rolü ön plana çıkarılmakta; onun sonraki dönemlerdeki "inanç ve itikad" boyutundaki temsili üzerinde yeterince durulmamaktadır. Bu çerçevede, Ömer Nasuhi Bilmen'in *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları* adlı eserinde Muâviye'ye yönelik geliştirdiği savunmacı üslubun ve yaklaşımın, klasik Ehl-i Sünnet anlayışı bağlamında nasıl temellendirildiğini ele alan bu çalışma, literatürdeki önemli bir boşluğa işaret etmektedir. Bilmen'in söz konusu metinde ortaya koyduğu itikadî hassasiyetle şekillenen Muâviye savunusu, geleneği sürdürmekle birlikte çağdaş bir dil ve yaklaşımla kaleme alınmış olması bakımından dikkate değerdir. Bilmen'in, Muâviye'nin savunusuyla ilgili ileri sürdüğü temel noktalar şunlardır:

1. Ömer Nasuhi Bilmen'in Muâviye b. Ebû Süfyan'a Dair Savunmasının Gerekçeleri

Hem siyasi hem dinî açıdan tartışmalı bir figür olan Muâviye b. Ebû Süfyan, Hz. Ali ile yaşadığı ihtilaflar ve Emevî yönetiminin teşekkülündeki etkin rolü, özellikle Şîî anlayış başta olmak üzere birbirinden farklı yaklaşımlar tarafından tenkit edilmiştir. Buna mukabil Bilmen, söz konusu eleştirilere katılmayarak Muâviye'yi ilmî ve mezhebi ilkeler çerçevesinde savunmuştur. Bilmen'in Muâviye savunusunun arka planında sahâbeye duyulan saygı, tarihsel olaylara iyimser yaklaşma gibi gerekçeler yer almaktadır.

¹⁵ Âdem Demir, *Muâviye b. Ebî Süfyan'a Yöneltilen Eleştiriler* (Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2021).

¹⁶ İhsan Timür, "Cumhuriyet Devri Türkiye'sinde Muâviye b. Ebî Süfyan Etrafındaki Tartışmalar", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 15/1 (Haziran 2022), 43-99.

¹⁷ Mehmet Fatih Yalçın, Enes Ensar Erbay, "İslâmcı Dergilerde Muâviye Tartışmaları: Hakikat Yolu Örneği", *Mevzu - Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (Eylül 2023), 171-205.

¹⁸ Muhyettin İğde, "Bir Şahıs İki Portre: Mutezile ve Hanbelîlere Göre Muâviye b. Ebî Süfyan", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22/2 (2023), 393-413

1.1. Muaviye b. Ebû Süfyan'ın Sahabî Olması

Muâviye, Hz. Peygamber'in sahabîlerinden biridir. Bilmen'e göre bu husus, İslâm tarihinde ona saygı duyulması ve hürmet edilmesini gerektiren bir konum sağlamalıdır. O, hadislerden hareketle, sahabenin genel olarak methedildiğine, onların cennetle müjdelendiğine dikkat çekerek, Muâviye'yi eleştirmekten kaçınılması gerektiğini belirtmiştir.¹⁹

1.2. İslâm'a Hizmetleri

Muâviye, Hz. Peygamberin vefatının ardından çeşitli idari görevlerde bulunmuş ve Şam valisi olarak uzun bir süre İslâm devletine ve toplumuna hizmet etmiştir. Şam'ı bir yönetim merkezi haline getirmiş, İslâm'ın güçlenmesi ve istikrar kazanmasında önemli bir rol oynayarak bölgeyi İslâm adına güçlendirmiştir. Aynı zamanda Bizans'a karşı başarılı seferler düzenlemiş, donanmayı geliştirerek Akdeniz'de Müslümanların hâkimiyetini artırmıştır.²⁰ Bu bağlamda Bilmen, Muâviye'yi akılcı politikalarıyla İslam toplumunu ve devletini kurtaran başarılı ve zeki bir lider olarak görmektedir.

1.3. Siyasi Yeteneği ve İstikrarı Sağlaması

Muâviye, iç savaş ve siyasi kargaşaların olduğu bir dönemde İslâm dünyasında birlik ve düzeni sağlamak amacıyla büyük çaba sarfetmiştir. Cemel ve Sıffin savaşlarının ardından Hz. Hasan ile uzlaşarak kan dökülmesini önlemiş, hilafeti devralarak İslâm dünyasında güçlü bir merkezi otorite kurarak istikrar dönemini başlatmıştır. Bu süreç "âmü'l-cemâa" (birlik yılı) olarak anılmıştır.²¹

1.4. İçtihadında İsabet Etmesi İhtimali

Muâviye ile Hz. Ali arasında meydana gelen ihtilaf içtihadî bir meseledir. Her iki taraf için de içtihad ve mazeret beyanına imkân olduğu için bu meselenin kesin hükmü Allah'a havale edilmelidir. Nitekim içtihat eden kişi hata yaparsa bir sevap, isabet ederse iki sevap kazanır. İki kardeş arasında on dört asır evvel vuku bulmuş bu hadise üzerinden bu önemli şahsiyetler eleştirilmemelidir. Dolayısıyla iki taraf hakkında hürmete aykırı mütalaada bulunmak uygun değildir.²² Bu tarz tarihî konular hakkında tartışırken ihtiyatlı bir üslup takınmalı, yaşanan hadiseler dinî ve ahlâkî hassasiyetlere uygun bir şekilde ortaya konulmalıdır. Bu bakımdan Hz. Ali ile Muâviye'yi savunma adına, İslâm birliğine zarar veren lüzumsuz polemiklerden uzak durulmalı, kin ve düşmanlığa sebebiyet verecek olan yaklaşımlardan kaçınılmalıdır. Bilmen, diğer ulusların maddi sahada ilerleme kaydetmesine karşın Müslümanların bu tür tarihî polemiklerle uğraşmasının hiçbir faydasının olmadığını belirterek günümüz Müslümanlarının maddî ve manevî alanda terakki sağlayacak alanlarla meşgul olması gerektiğinin altını çizer. On üç asır evvel yok olmuş Emevi hanedanına karşı Hz. Ali'yi müdafaa etmeye günümüzde ihtiyaç yoktur. Zira Hz. Ali'nin evlatlarına ve torunlarına hasmane bir tutum takınacak kimseler şu an bulunmamaktadır. Bu bakımdan geçmişteki olumsuz hadiseleri gündeme getirmenin faydadan

¹⁹ Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 206-211.

²⁰ Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 221-222; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan*, 64-74.

²¹ Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 221-222; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan*, 176-177.

²² Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 180.

çok zarar olacağıının ve İslâm toplumu arasındaki ayrışmaları derinleştireceğinin bilince olmak gerekir.²³

Muâviye'nin eleştirildiği noktalar ve Ömer Nasuhi Bilmen'in buna yönelik savunusu şu temel maddeler etrafında gerçekleşmiştir.

2. Muâviye b. Ebû Süfyân Hakkındaki Eleştiriler ve Ömer Nasuhi Bilmen'in Cevapları

Muâviye'nin siyasi istikrarı tesis etme sürecinde, muhalif olarak değerlendirdiği bazı şahıslara yönelik tutumu ile hilafeti saltanata dönüştürme yönündeki girişimi, İslâm tarihçiliğinde dikkate değer tartışmalara konu olmuştur. Dönemin kaynaklarında yer alan bazı rivayetler, onun meşruiyetini zedeleyebilecek nitelikteki kişileri çeşitli yöntemlerle etkisiz hâle getirdiğine işaret etmektedir. Bu çerçevede ele alınacak hususlar, ilgili dönemin siyasi atmosferini ve güç dengelerini anlamaya yönelik önemli ipuçları sunmaktadır.

2.1. Hilafeti Saltanata Dönüştürmesi

İslâm tarihindeki önemli kırılma noktalarından birisi de Muâviye'nin oğlunu veliaht tayin etmesidir. Bu durum bazı kimseler tarafından ciddi bir şekilde eleştirilmiştir. Ancak Bilmen, bunun İslâm dünyasındaki siyasî ve toplumsal istikrarın sağlanması ve fitnenin engellenmesi amacıyla alınmış bir karar olduğunu belirterek bölünmelerin önlenmesi için saltanata geçişin gerekli olduğunu savunmuştur. Zira İbn Haldûn'un da (öl. 808/1406) belirttiği üzere Ümeyye oğullarına mensup kabileler, hilafetin el değiştirerek başka bir kabileye geçmesine rıza göstermeyeceklerinden dolayı devletin sürekliliği için bu karar gerekli görülmüş, böylece Ümeyye oğullarına mensup toplulukların siyasi etkisi muhafaza edilerek olası bir fitne ve ayrışmanın önüne geçilmiştir.²⁴ Dolayısıyla Bilmen'e göre Muâviye'nin Yezid'den riyaseti esirgemesi bir fitnenin zuhuruna sebebiyet verebilirdi. Bu sebeple Muâviye, dönemin siyasi ve toplumsal dengelerini de gözeterak efdal olmasına rağmen ondan daha aşağı olanı (mefdul) yani oğlu Yezid'i veliaht tayin etmek mecburiyetinde kalmıştır. Muâviye Yezid'de yönetime dair bir kabiliyet ve iktidar görmüş ve onu halifelğe ehil görmüştür. Nitekim Yezid ordulara kumandanlık etmiş, İstanbul kuşatmasında yer almış ve dirayetiyle rakipleri arasından sıyrılmıştı. Bununla birlikte Muâviye'nin, Yezid'in gelecekteki ahvalini bilmesi imkânsızdı. Ayrıca insanların fikirleri, fiilleri, ahlâkî halleri ve niyeti zamanla değişebilmektedir. Dolayısıyla insanların ahvalini ve akıbetini önceden kestirmek ve tayin etmek kolay değildir. Bu bakımdan Yezid'in ahlâkî zaafalarını ve devlet yönetimine dair eksik yanlarını önceden belirlemek Muâviye için belirsizlik taşımaktaydı. Bu bakımdan Muâviye döneminde henüz fena bir şöhret kazanmamış olan Yezid'in ileride bir zalim ve gaddar olacağını keşfedemediği için Muâviye'yi sorumlu tutmak doğru değildir. O, bu meselede de beşeriyet gereği içtihadında yanılmış olabilir. Hem ayrıca birçok kimsenin tavsiye ve uygun görmesi üzerine Muâviye Yezid'i veliaht tayin etmiştir. Bunun yanında Ehlü'l-hal ve'l-akd (Halifeyi seçmek ve gerektiğinde azletmekle yetkili heyet) sayılan kimselerin ve toplumun ileri gelenlerinin büyük çoğunluğu da Yezid'e biat etmiştir. Tüm bunlara karşın Yezid'in

²³ Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 238-239.

²⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 1/443; Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 232.

yaptıklarından yalnızca Muâviye'yi sorumlu tutmak yanlıştır. Nitekim oğlunun günahlarından babasını tutmak şu ayete de muhaliftir: “Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın yükünü yüklenmez.”²⁵ Dolayısıyla Muâviye'nin Yezid'i veliaht tayin etmesi onun zulümlerine, gadrine rıza gösterdiği anlamına gelmediği gibi onun günahlarına ve icraatlarına da ortak değildir.²⁶

Tüm bunların yanı sıra Emevîlerin yönetim modeline birçok tenkit yöneltilmiş olsa da aynı merkeziyetçi ve saltanata benzer yönetim tarzını Abbâsîler de sürdürmüştür. Şayet söz konusu yönetim sistemi meşruiyet açısından sorunlu olarak görülüyorsa, Abbâsîler neden bu uygulamayı kaldırmaya yönelik bir reform girişiminde bulunmadılar? Abbâsîler, başlangıçta daha katılımcı ve çoğulcu bir yönetim anlayışını benimseyeceğini vaat etmiş olsalar da iktidara geldikten sonra, siyasi istikrar sağlamak adına Emevîlerin uyguladığı merkezi yönetim sistemini geniş bir coğrafyada devam ettirmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda Abbâsîler, iktidarlarını koruyabilmek için bir aile hanedanlığı olarak saltanat sistemini benimsemişlerdir.²⁷ Dolayısıyla Muâviye ve Emevî yönetim anlayışına yöneltilen eleştirilerin aynısı Abbâsîler için de geçerlidir. Öte yandan patlak veren Cemel ve Sıffin gibi hadiseler toplumu derinden yaralamış ve ciddi bölünmelere yol açmıştı.²⁸ Böylesi bir ortamda herkesin konsensüse vardığı bir şûrâ mekanizmasını devreye koymak neredeyse imkânsızdı. Zira İslâm coğrafyasının genişlemesiyle birlikte çeşitli etnik, dil ve kültürlere sahip topluluklar İslâm'a girmişlerdi. Bu durum şûrâ mekanizması açısından bir temsiliyet sorununu doğurabilirdi. Dolayısıyla söz konusu mekanizma Muâviye'nin kontrolünü aşan farklı çatışmalara sebebiyet vermişti. Bu sebeple o, iktidarını sağlamlaştırmak, kaosu önlemek ve düzeni sağlamak için alternatifi olmayan bir mecburiyet olarak ümmetin önüne saltanat modeli bir yönetim tarzını koymuştur.²⁹ Özellikle Hârîcîlerin sert tutumları, eleştirileri ve Muâviye'ye karşı gerçekleştirdikleri isyanlar daha ılımlı, uzlaşmacı ve katılımcı bir yönetim modeli yerine güçlü ve merkezi bir otorite ihtiyacını zorunlu kılmıştır.

2.2. Saltanatı için Tehlikeli Gördüğü Bazı Kimseleri Öldürttüğü İddiası

2.2.1. Hz. Hasan'ın Zehirletilmesi

Hz. Hasan'ın ölümü ile ilgili birbirinden farklı birçok rivayet nakledilmiştir. Ancak tarih kitaplarından hareketle kat'i bir bilgiye ve kaniya ulaşmak mümkün görünmemektedir. Bu sebeple Bilmen, Hz. Hasan'ın Muâviye tarafından öldürüldüğünü iddia etmenin ciddi bir delilden yoksun olduğunu belirtir. Tarihçi bir söylentiye kitabında kaydetmiş diye o şey hakikat olmaz diyen Bilmen, zan ile hükmedilmesinin şeriata göre caiz olmadığını beyan eder. Bilmen, bu hususta İbn Teymiyye'nin de (öl. 728/1328) aynı kanaatte olduğunu, Hz. Hasan'ın Muâviye tarafından zehirletildiğine dair şer'i bir kanıtın ve muteber bir itirafın olmadığını, kat'i bir naklin de olmaması sebebiyle bu durumun bilinemeyeceğini ifade ettiğini aktarır.³⁰ Bazı rivayetlerde eşi Ca'de tarafından zehirlendiği ancak hangi sebeple bunu yaptığı konusunda kesin bir bilginin

²⁵ ez-Zümer 39/7.

²⁶ Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 107-116.

²⁷ Hakkı Dursun Yıldız, “Abbâsîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/31-48.

²⁸ İsmail Yiğit, “Sıffin Savaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/108-109; Hasan Yaşaroğlu, “Bir Taktik ve Propaganda Dehası Olarak Muâviye b. Ebû Süfyân ve Hz. Osman'ın Katillerinin Sorgulanması Meselesi”, *Turkish Studies* 8/8 (Ankara: Yaz 2013), 2213-2224.

²⁹ Yaşaroğlu, “Bir Taktik ve Propaganda Dehası Olarak Muâviye b. Ebû Süfyân”, 2220.

³⁰ İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne*, 4/469; Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 140-141.

olmadığı zikredilmektedir. *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ* adlı eserinde Cevdet Paşa (öl. 1895) Ca'de'nin hangi sebepten olduğu bizce meçhul olan bir nedenden ötürü Hz. Hasan'ın canına kıydığını ifade eder.³¹ Belçikalı şarkiyatçı Henri Lammens (öl. 1937) ise Hz. Hasan'ın "istiskâ" (vücudun anormal derecede su toplaması/ödem) hastalığından ötürü vefat ettiğini iddia eder. Bunun yanı sıra o, Hz. Hasan'ın ölümünün Muâviye'ye bağlanılmasının doğru olmadığını zira onun gereksiz yere cinayet işleyecek bir adam olmadığını belirtir. Ayrıca Hz. Hasan Medine'ye yerleşmiş ve Muâviye için kendisini zararsız bir hale getirmişti.³² Bununla birlikte Hz. Hasan hilafeti Muâviye'ye devretmiş ve bu münasebetle aralarında bir muhabbet³³ ve ittifak hâsıl olmuştur. Bu doğrultuda Hz. Hasan, Hz. Peygamber'in "Allah, benim bu oğlum Hasan vasıtasıyla iki büyük grubun arasını düzelterek" sözünü tahakkuk ettirerek iki Müslüman ordunun arasını bulmuş ve savaş yollarına set çekmiştir. Şayet o, Muâviye'yi fasık ve zalim bir kişi olarak görmüş olsaydı hilafeti asla kendi eliyle ona devretmezdi. Herkesçe malum olan cesareti, dindarlığı ve yüksek ahlaki Müslümanların menfaatine olmayan bir duruma razı olmasına izin vermezdi. Bu bakımdan o, Muâviye'yi Emirü'l-Mü'minin olarak kabul etmiş, itaat etmiş, buna mukabil o da hürmet ve tazim görmüştür.³⁴ Öte yandan insanlarla olan münasebetlerine son derece özen gösteren ve onu sarsılmaz temeller üzerine oturtmaya çalışan Muâviye'nin insanların tepkisini çekecek suikastlar düzenlemesi onun kişiliğiyle uyumsuzdur. Nitekim o, paranın iş gördüğü yerlerde konuşmayı, konuşmanın işe yaradığı yerlerde kırbağı onun da iş gördüğü yerde kılıca sarılmayı lüzumsuz görmüştür.³⁵ Nitekim Ziyad'ın azatlı kölesi Süleym bir gün efendisini methedince Muâviye ona Ziyad'ın kılıçla elde ettiği başarılarından daha fazlasını diliyle kazandığını ifade etmiştir.³⁶ Bu bakımdan Muâviye, Peygamber torunu Hz. Hasan'ın öldürülmesi gibi insanların tepkisini çekecek onların nefretini kazanacak eylemleri işlemekten uzak bir kişilik olarak görünmektedir. Bunların yanı sıra Bilmen, Hz. Hasan'ın hilafeti Muâviye'ye teslim etme hadisesini meşru bir zemin üzerine oturtma gayesiyle te'vil etme yolunu tercih etmiştir. O, mezkûr hadisten de hareketle Hz. Hasan'ın bu tutumunu önemli bir barış adımı olarak görmüş ve Muâviye'yi eleştirmekten kaçınmıştır.

2.2.2. Hucr b. Adî'nin Öldürülmesi

Hucr b. Adî (öl. 51/671), Hz. Ali'nin radikal taraftarlarından biridir. Hz. Ali'nin düşmanlarına karşı her fırsatta düşmanlığını açıkça vurgulamaktadır. Bu bakımdan Muâviye'nin Kûfe'ye vali olarak

³¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı enbiya ve tevârîhi hulefa: Peygamberler ve Halifeler Tarihi*, sad. Metin Muhsin Bozkurt (İstanbul: Çile Yayınları, ts.), 491.

³² Henri Lammens, "Hasan" *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1987), 5/309

³³ Hz. Hasan, Medine ve Hicaz bölgesindeki insanların zarar görmemesi ve ümmetin bölünmemesi adına Muaviye ile siyasi bir uzlaşya vardırdığı söylenebilir. Nitekim o, ailesinin geçimini sağlayacak kadar Beytülmalen kendisine yardım yapılması ve Muaviye'den sonra hilafete geçmesi şartıyla böylesi bir siyasi uzlaşya kabul etmiştir. Dolayısıyla bu uzlaşmanın Bilmen'in iddia ettiği gibi bir muhabbet ilişkisini doğurduğunu söylemek tarihsel veriler açısından uygun görünmemektedir. (Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Abdullah Ünal, "Hz. Muaviye", *Bitlis İslamiyat Dergisi* 1/1 (Haziran 2019), 32.

³⁴ Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 176-177.

³⁵ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe, *Uyûnü'l-ahbâr* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1998), 1/62; Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd ez-Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 5/21; Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih, *el-İkdü'l-ferîd* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1983), 1/25.

³⁶ İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-ahbâr*, 1/63.

atadığı kimselere karşı muhalefetten ve onları eleştirmekten geri durmamıştır. Cuma günleri cemaati namaza kendisi kaldırır, bazı zamanlar hatibi sükût etmeye mecbur bırakırdı. Hz. Osman'ı tezkiye etmekten kaçınır hatta kendisini iğnelemekten ve tenkitten kaçınmazdı. İhtilal çıkarabilecek kadar taraftara sahipti. Tüm bu sebeplerden ötürü pek çok arkadaşıyla birlikte Kûfe'den Şam'a gönderilmiştir. İdam edilmelerine karar verilen bu kimseler hakkında bazılarının araya girmesi neticesinde birçok kimse idam cezasından kurtulmuştur. Hucr b. Adî ise kendisine yapılan şefaatlere rağmen katledilmiştir.³⁷ Muâviye'nin bu şefaati dikkate almamasının birçok hikmetli sebebi olduğunu belirten Bilmen, bunun siyaset gereği olup bir fitnenin def'i maksadıyla gerçekleştirildiğini savunur. Hucr b. Adî'nin kavminin başı olduğunu bu sebeple memleketi ifsad edip ihtilal çıkarabileceği ve ayaklanmaları organize edebileceği endişesinden hareketle Muâviye'nin onu öldürdüğünü ifade eder.³⁸ Nitekim Hucr hakkındaki şfaat sahiplerine de Muâviye şöyle demiştir: *"Korktum ki Hucr, bize karşı muharebeyi irade eder de bu yüzden Müslümanlar üzerine gelecek bela, Hucr'in katlinden daha azim olur."*³⁹ Bilmen, on dört asır önce yaşanan bu hadiselerin bilmediğimiz birçok hikmetinin olduğunu, Allah katında bir amaç doğrultusunda vuku bulduğunu vurgulayarak tarihçilerin birtakım söylemlerinden hareketle sahabeler veya ahirete irtihal etmiş Müslümanlara düşmanlık etmenin, dil uzatmanın veya tarafgirlik göstermenin bize fayda sağlamayacağını hatta bundan dolayı sorumlu olacağımızı hatırlatır. Husumet beslemek yerine, hüsn-ü zan yapılmalı ve onların Allah'ın lütfuna nail olmalarını temenni etmek gerekir.⁴⁰ Şu ayet de buna teşvik etmektedir: *"Onlardan sonra gelenler ise şöyle derler: "Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin tutturma! Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin."*⁴¹ Mez-kûr ayet Müslümanların birbirlerine karşı kin ve husumet duymak yerine affedici ve şefkatli olmaları gerektiğini beyan ediyor.

2.2.3. Abdurrahmân b. Hâlid b. el-Velîd'in (öl. 46/666) Öldürülmesi

Muâviye, oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmeyi planlarken hilâfet konusunda oğluna rakip olmasından endişelendiği ve nüfuzundan çekindiği için, Abdurrahman'ı Humus haracı karşılığında Hıristiyan bir doktor olan İbn Usâl'a zehirlettiği rivayet edilir. Bilmen'e göre Muâviye'nin Abdurrahman'ın isyana kalkışacağı korkusundan dolayı onu öldürttüğü asılsız bir söylem ve suizandan ibarettir. Nitekim İbnü'l Esîr bu hadiseyi rivayet etmekle birlikte, sahih bulmadığını da ifade etmiştir.⁴² Zira Muâviye'nin hilmi, şefkati, adaleti, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyacını gidermesi, şiddete başvurmaya asla sevmeyi herkeşçe bilinmektedir. Yine insanlara anladıkları dilden hitap etmesi, çeşitli yollara onların gönüllerini alması, savaş meydanlarındaki kahramanlarından ziyade masa başı mücadelelerde zaferler kazanması darb-ı mesel olmuştur. İlm-i siyasette ve zekâda ileri olan ve Arap dâhileri kabul edilen Mugîre b. Şu'be ve Amr b. Âs'ı kendisine danışman olarak seçmesi onun, meseleleri şiddet yoluyla değil hileyle ve siyasi kurnazlıklarla çözmeyi ilke haline getirdiğini

³⁷ Avlonyalı Süreyya, *Fetretü'l-İslâm* (İstanbul: Matbaa-i Artin Asaduryan, 1325/1907), 246-253.

³⁸ M. Mahfuz Söylemez, *Güç ve İktidar: Kûfe'de İktidar Mücadelesi* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011), 139-140; Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 143-144.

³⁹ Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 143-144.

⁴⁰ Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 144.

⁴¹ *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011. el-Haşr, 59/10.

⁴² İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Arabî, 1417/1997), 3/51.

göstermektedir.⁴³ Dolayısıyla Bilmen'in belirttiği gibi Muâviye'nin böylesi muhterem bir şahsiyeti gayr ı müslim bir şahsın eliyle zehirletmesi hikmetsiz ve gayesizdir.⁴⁴

2.3. Hilafetin Yalnızca Otuz Yıl Olması Meselesi

Muâviye'nin hilâfet anlayışı ve uygulamaları, özellikle hilâfeti saltanata dönüştürmesi ve oğlunu veliaht tayin etmesi gibi tasarrufları, onu tarih boyunca çeşitli eleştirilerin merkezine yerleştirmiştir. Nitekim “hilâfet otuz yıl sürecektir” şeklindeki rivâyete atıfla, Muâviye'nin bu süreyi aşarak hilâfeti meşrû sınırlarının dışına çıkardığı yönündeki iddialar, kendisine yöneltilen eleştiriler arasında önemli bir yer tutmaktadır. Hz. Peygamber, kendisinden sonra “ideal hilafet” döneminin olacağını ancak bunun otuz yıl süreceğini ardından farklı bir forma yani mülk ve saltanata dönüşeceğini şu sözlerle haber vermiştir: “*Benden sonra hilâfet otuz yıl devam edecek, ardından monarşik bir saltanata dönüşecek*”⁴⁵. Öncelikle Bilmen'e göre bu hadisin sıhhati tartışmaya açıktır. Bununla birlikte “Adûd” kelimesi “afet, kurnaz adam, mihnetli zaman, suyu çok olan kuyu, bir kimseyi dil ile azarlayıp rencide etmek, meziyet, kuvvet” gibi pek çok anlama gelmektedir. Dolayısıyla söz konusu kavramı yalnızca “ısıracı köpek” manasında göstermek doğru olmaz. “Bir şeyde ihtimal sabit olursa onunla istidlâl de sâkıt olur”. Bu kelimedden hangi mananın maksut olduğu bilinemeyeceğine göre üzerine kat'î bir hüküm bina edilemez. Öte yandan yalnızca Muâviye değil otuz seneden sonra gelen yöneticilerin tümünün “Melik-i Adûd” olarak kabul edilmesi gerekir. Zira mezkûr hadis, otuz seneden sonrasını mutlak manada yermektedir. Ancak, tarihsel olarak bakıldığında, ilk halifelerden sonra da adil olan ve hilafetin hakkını layıkıyla yerine getiren birçok başka halife de gelmiştir. Bu yüzden, Hz. Peygamber'in hilafeti bu kadar keskin hatlarla ayırt etmesi, bir kısmının hak ve meşrû, diğer kısmının ise kötü olarak nitelendirmesi kabul edilmesi ve izahı zor bir durumdur. Hadisin Muâviye'ye hasredilmesi de beraberinde bazı problemler doğurmaktadır. Bu takdirde derece olarak Muâviye'nin aşağısında olan Yezid ve Mervan gibi yöneticiler söz konusu yergiden beri olacak ve halife veya Melik-i Âdil unvanı ile vasıflandırılacaktır. Bilmen'e göre hiçbir akıl bunu iddia edemez. Hem ayrıca hilafet süresi otuz yıla hasredildiği takdirde her kim bu zaman zarfından sonra devlet başkanı olursa “Melik-i Adûd” unvanını alacaktı. Bu durum başa geçecek olan Hz. Ali'nin çocukları için de geçerli olacaktı. Devlet başkanlığının Hz. Ali'nin evlatlarının hakkı olduğunu ancak onlardan gasp edildiğini iddia edenler bu durumda söz konusu mübarek zatların “Melik-i Adûd” gibi bir vasıfla tahkir olunmalarını arzu etmiş olmazlar mı? Netice itibarıyla mezkûr kavramı yanlış tefsir ederek birçok önemli tarihi şahsiyete hakaret etmeye kimsenin hakkı yoktur. Tüm bunların yanı sıra Muâviye'nin saltanatı birçok yönden “Mülk-i Add” olsa dahi Bilmen'e göre İbn Abbas'tan rivayet edilen şu hadis onun bir rahmet yönünün de olduğunu ortaya koymaktadır: “*Bu ümmetin evveli nübüvvettir, rahmettir, sonra Hilâfet ve rahmet olur, sonra mülk ve rahmet olur, sonra da imaret ve rahmet olur.*”⁴⁶ Muâviye hakkında aktarılan hadislerin, haber ve hikâyelerin birçoğu yalan ve iftiradır. Bunların çoğunun

⁴³ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Mu'âviye b. Ebî Sufyân*, 50-52.

⁴⁴ Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 142.

⁴⁵ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, “Ebvâbü'l-Fiten”, thk. Beşar Avad Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), 4/73.

⁴⁶ Ebû Abdillâh Nuaym b. Hammâd b. Muâviye el-Huzâî el-Mervezî, *el-Fiten ve'l-melâhim*, thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî (Kahire: Mektebetü't-Tevhîd, 1412/1991), 1/98.

uydurma şeyler olduğu meydana çıkarılmıştır. Bu itibarla bunlara dikkat edilmelidir.⁴⁷ Sonuç olarak Muaviye ile ilgili nakledilen rivayetler hem isnad hem de metin açısından ciddi ihtilaflar içermektedir. Bu nedenle bu rivayetlerden hareketle Muaviye hakkında net bir müspet kanaatten bahsetmek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla rivayetlerin güvenilirliği, bağlamı ve dönemin siyasi etkileri birlikte alınmalı ve değerlendirilmelidir.⁴⁸

2.4. Muâviye'nin Müellefetü'l-kulûb'dan (Gönülleri İslâm'a Isındırılan Kimseler) Olması

Bilmen burada Muâviye'nin Mekke'nin fethi sırasında kılıç korkusuyla Müslüman olduğu iddialarına cevap vermektedir. Öncelikle siyer ve tarih kaynaklarında Muâviye hakkında pek çok şey aktarılmaktadır. Bunların bir kısmı doğru olmakla birlikte büyük çoğunluğu mübalağa ve iftira barındırmakta olup tashihe ihtiyaç duymaktadır. Bilmen onun Müslüman oluşuyla ilgili iki rivayetin olduğunu nakletmektedir. İlkine göre kendisi Mekke'nin fethi esnasında diğeri de bundan daha evvel Müslüman olduğu ancak fetih tarihine kadar bunu gizli tuttuğuyla ilgilidir. Fakat itibar sona göre olduğundan dolayı ne zaman Müslüman olduğu önemli değildir. Hem ayrıca İslâm'da zahire göre hüküm verilir, Müslüman olduğunu ilan eden kimsenin bu durumunun kabul edilmesi gerekir. Buna göre artık insanların kalplerini yargılamak, kılıç korkusuyla Müslüman olduğunu iddia edip itibar suikastında bulunmak ve o kimseyi tahkir etmekle kıymetini düşürmeye çalışmak inanç sahibi kimselere yakışmaz. Nitekim Usame ibn Zeyd bir savaş sırasında korku eseri sayarak Kelime-i Tevhîd getiren Mirdas İbn Nehîk adında bir kimseyi öldürmesi üzerine Hz. Peygamber çok müteessir olmuş onu sert bir şekilde kınayarak şöyle buyurmuştur: "Sen onun kalbini yarıp baktın mı?" bu hadise üzerine Usame: Keşke bugün Müslüman olsaydım da o öldürme hadisesinde orada bulunmamış olsaydım." diye üzüntüsünü dile getirmiştir.⁴⁹ Öte yandan yalnızca Muâviye değil İkrime b. Ebî Cehl, Hâris b. Hişâm, Süheyl b. Amr, Safvân b. Ümeyye, Hâkim b. Hizâm gibi yüzlerce kıymetli kişi fetih esnasında Müslüman olmuştur.⁵⁰ Hz. Peygamber bunları taltif etmiş ve Huneyn Gazvesi ganimetlerinden hediyeler vermiştir. Muâviye de müellefe-i kulûbdan addedildiği için Huneyn ganimetlerinden kendisine fazla miktarda para ve mal tahsis edilmiştir.⁵¹ Bu açıdan "Müellefetü'l-kulûb"dan olmak kötülen ve beğenilmeyen bir özellik değildir. Nitekim Hz. Peygamberin amcası Hz. Abbas da Müslüman olduğunu ilan ederek fetih zamanında Muhacirlere katılmış ve onların sonuncusu olmuştur. Bu durumun onun hakkında eksik olduğu iddia edilebilir mi diyen Bilmen, söz konusu kimselerin Arap kabilelerinin şerefli ve hayırlı kimseleri olduğunu tarihi kaynaklardan hareketle ortaya koymaya çalışır. Tüm bunların yanı sıra asırlarca putperestliğin hâkim olduğu bir çevrede yetişen⁵² ve toplumda yönetici bir pozisyonda bulunan kimselerin, bilhassa Haşimîlerle evvelden beri çekişme halinde olan Ümeyye oğullarının bir anda geçmişlerini yok sayıp geleneklerini reddedip yeni dine

⁴⁷ Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 71-79.

⁴⁸ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Orhan Yılmaz, "Hz. Muâviye'yi Öven ve Yeren Bazı Hadislerin Tahlili ve Tenkidi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18 (Aralık 2020), 91-117.

⁴⁹ Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 79-80.

⁵⁰ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, 4/384; Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 82.

⁵¹ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Sufyân*, 35.

⁵² İslâm öncesi Arapların putperestlik inancıyla ilgili geniş bilgi için bk. Adnan Demircan, *Kur'an'ın Geliş Ortamında İnanç ve İbadetler* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020), 99-118.

inanmaları kolay değildir.⁵³ Hz. Peygamberin henüz Mekke’de iken kendisine inananların az olmasının sebebi de budur. Bilmen’e göre gerçek bu iken başta Muâviye olmak üzere sonradan Müslüman olmuş kimseleri tahkir etmek, kıymetten düşürüp ötekileştirmeye çalışmak inanan bir kimsenin inancına terstir.⁵⁴ Bu bakımdan inanan kimse zahire bakıp öyle hüküm vermeli ve inandığını söyleyen kimselerin inancında samimi olup olmadığı ile ilgili bir arayışa ve tecessüs haline girmemelidir. Dolayısıyla bu hususta niyetleri sorgulamaktan kaçınılmalı ve İslâm’la yeni müşerref olanlara karşı hoş gürrü ve şefkatle yaklaşılması gerekir.

2.5. Kur’ân’da Geçen Bazı Olumsuz İfadelerin Muâviye’ye İşaret Ettiği İddiası

Bazı kimseler İsmâil Hakkı Bursevî’nin (öl. 1137/1725) tasavvufî tefsiri olan *Rûhu’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân* adlı eserinden hareketle şu ayette geçen “Kâsitûn/Yoldan Sapanlar” ifadesinin Muâviye ve babasına işaret ettiğini iddia etmektedir:

وَإِنَّمَا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا / “*Hak yoldan sapanlara gelince, onlar cehenneme odun olmuşlardır.*”⁵⁵ Bilmen, mezkûr ayetin Hz. Peygamberi gören cinlerin kendi aralarındaki bir konuşmanın Allah tarafından bildirilmesinden ibaret olduğunu ve Muâviye’nin kastedilmediğini belirtir. Ona göre Ebû Cehiller ve Ebû Lehebler dururken Kur’ân’ın, Müslüman oldukları icma ile sabit olan ve İslâmiyet’e hizmetlerde bulunan Muâviye’yi ve babasını hedef alması nasıl düşünülebilir? Onların durumu İslâm düşmanı bu iki kimseden daha mı kötüdür ki ayet onları yermek için nazil olsun? Bilmen, Beyzâvî’nin de (öl. 685/1286) *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl* adlı eserinde bu ayetin Kur’ân’ı dinleyen cinlerin kendi aralarındaki bir konuşmanın zikredilmesinden ibaret olduğunu ifade ettiğini zikreder.⁵⁶ Kasitûn’dan muradın bu olduğunu vurgulayan Bilmen, artık bu ayetin hiçbir Müslümanın için nazil olduğunun iddia edilmemesi ve bununla itham edilmemesi gerektiğini zikreder. *Rûhu’l-beyân* isimli tefsire gelince burada Kasitûn kelimesi Muâviye fırkası hakkında kullanılmıştır. Hadiste Hz. Ali’ye hitaben: “سُقَاتِلُ الْكَافِرِينَ وَالْقَاسِطِينَ وَالْمَارِقِينَ / Sana olan biatını bozanlarla, adaletten ayrılanlarla ve okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkanlarla savaşacaksın.”⁵⁷ denilmiştir. Bu hadis Muâviye’nin taraftarları arasında bulunan ve içtihadı dayanamaksızın Hz. Ali’yle savaşan zalimlere işaret edebileceği gibi bizzat Hz. Ali’nin taraftarlarından bazılarına da işaret edebilir. Nitekim Hâricîler Hz. Ali’nin fırkasının içinden çıkmışlardır. Dolayısıyla imanı, adaletiyle tanınan ve yaptığı işlerin tevil ve içtihadı dayandığı bir kimsenin cehennem odunu olduğunu iddia etmek İslâm itikadıyla bağdaşmaz. Bununla birlikte *Rûhu’l-beyân*’da zikredilen bu hadis zayıf veya zayıf hükmünde olup haber-i vahiddir. Vahid haber üzerine itikadî hüküm inşa etmek ise dinin genel kaidelerine aykırılık arz etmektedir. Tüm bunların yanı sıra Bursevî yine aynı tefsir kitabında kişinin son durumunu bilemeyeceğimiz için kâfir bir kimsenin ihtida, facirin ise tövbe edip Allah katında mukarreb olarak vefat edebileceğini zikreder. Bu sebeple Yezid’e lanet edilmemesi gerektiğini çünkü onun tövbe edip rücu etmiş olma ihtimalinin bulunduğunu belirtir. Bilmen,

⁵³ Ebû Süfyan’ın neden daha erken Müslüman olmadığı kör bir taassuba ve müşriklerin içindeki saygın konumunun kaybolacağı endişesine bağlanmaktadır; (geniş bilgi için bk. Aycan, *Saltanatı Giden Yolda Mu’âviye b. Ebî Süfyan*, 27-28.

⁵⁴ Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 81-83.

⁵⁵ Cin 72/15.

⁵⁶ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî (Beyrut: Dâru İhyai’t-Turâsî’l-Arabî, 1418/1997), 5/253.

⁵⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1411/1990), 3/150.

Yezid hakkında dahi bu kadar ihtiyatlı davranan bir müfessirin, Muâviye'nin Kâsitûn'dan olduğunu söylemesine ihtimal vermemektedir.⁵⁸ Yine aynı şekilde İsrâ Suresinde geçen *أَلَّا يَفْتَنَنَّ لِلنَّاسِ* / *وَالشَّجَرَةُ الْمَلْعُونَةُ فِي الْقُرْآنِ* / "Kur'an'da lanetlenmiş bulunan o ağacı da sırf insanları sınamak için vesile yaptık"⁵⁹ ayetindeki "lanetlenen ağaç" ifadesinin Muâviye'ye işaret ettiğini ileri sürmek asılsız bir iddia ve zorlama bir tevildir. Bu ağaçtan murad zakkum ağacıdır. Muteber kaynakların da açıklaması bu yönde olup hiçbirinin bununla Muâviye'nin kastedildiğini zikretmemektedir.⁶⁰

2.6. Muâviye'nin Hz. Ali'nin Halifeliğini Tanımaması

Muâviye'nin Hz. Ali'ye karşı olan tutumu "bağy/ısyân" olarak değerlendirilmiştir. Ancak Bilmen, Muâviye'nin bu muhalefetine içtihat ve tevil temelli olduğunu, Ehl-i sünnet ulemasının da bu hususta aynı kanaat üzere ittifak ettiklerini belirtmiştir. Muâviye tıpkı Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'in yaptığı gibi Hz. Osman'ın şehadetine bağlı olarak kısas talep etmişlerdir. Ancak kısas uygulanmamış ve caniler cezasız kalmıştı. Bu nedenle de Hz. Ali'ye biat etmemişler veya sonradan biatlerini bozmuşlardır. Bu durum iki taraf arasında siyasi bir anlaşmazlığa sebep olmuş, Cemel ve Sıffîn savaşlarına sebebiyet vermiştir.⁶¹ Bilmen'e göre Muâviye şu gerekçelerden hareketle içtihatla bulunmuş ve Hz. Ali'ye muhalefet etmiştir; şayet Hz. Ali, imamet makamını elde etmiş o halde bu kısası icra edecek kadar kuvvet ve kudret sahibidir. Bunu gerçekleştirmeye muktedir değilse şayet o halde Müslümanların halifesi olamamıştır. Eğer bu kısası bilerek icra etmiyorsa bu durumda da Allah'a asi olmuştur. Allah'a masiyetin olduğu yerde ise mahlûka itaat caiz değildir. Muâviye bu hususları dikkate alarak biatten kaçınmakta ve bir an önce bu şer'î hükmün gerçekleşmesini talep etmekteydi. Ayrıca onun Hz. Ali'ye olan muhalefeti bir içtihadla, bir teville dayandığı ve gayr-ı meşru zannedilen bir hükme karşı isyân niteliğinde olduğu için tüm bunlar kınanmasını, kötülenmesini ve cumhura göre fasıklıkla nitelendirilmesini (tefsîk) gerektirmemektedir. Bilmen, bazı kimselerin kasıtlı olarak Muâviye'yi sürekli gündeme getirdiğine, eleştirdiğine, kendisine çeşitli ithamlarda bulunduğuna, Hz. Ali'nin tek muhalifi gibi bir imaj çizdiğine ve onun İslâm toplumundaki ilk fitnenin öncüsü olduğuna dikkat çeker. Hâlbuki o ne ilk fitnenin mimarı ne de Hz. Ali'nin tek muhalifidir. İlk fitne Hz. Osman'ın şehadetiyle başlayan ve sonraki fitneleri ateşleyen Mısırlı, Basralı ve Kûfeli ihtilalcilerin gerçekleştirdiği fitne-i azîme'dir. Ayrıca Hz. Ali'nin şehadetine sebep olan da Muâviye değil, daha önce Hz. Ali'nin ordusunda bulunmuş olan ve her ikisini de tekfir eden Hâricîlerdir. Tüm bunların yanı sıra Sıffîn savaşından daha evvel Cemel vakası meydana gelmiştir. Hz. Ali'ye karşı savaşan bu kimseler ise Muâviye'den konum olarak daha üstün olan Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr'dir. Dolayısıyla Hz. Ali'ye karşı ilk muhalif kişiler Muâviye değil mezkûr sahabelerdir. Ancak tüm bunlara rağmen sırf Müslümanların arasına tefrika düşürmek, İslâm birliğini ifsad etmek amacıyla Sıffîn muharebesi devamlı yâd edilmekte diğer tarihî vakıalar buna kıyasla görmezlikten gelinmektedir. Hâlbuki Sıffîn savaşından daha feci olaylar meydana gelmiş ve yüzbinlerce Müslüman katledilmiştir. Nitekim Ebû Müslim el-Horâsânî'nin (öl. 137/755) Abbasiler adına yaptığı savaşlarda öldürdüğü Müslümanların yanı sıra Beni Abbas'a itaatlerinde şüphe taşıdıkları gerekçesiyle altı yüz bin

⁵⁸ Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 84-87.

⁵⁹ el-İsrâ 17/60.

⁶⁰ Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 87-90.

⁶¹ Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 173.

masumu ok ve taşlarla şehit etmiştir.⁶² Yine aynı hanedana mensup Emin (ö. 198/813) ve Me'mûn (öl. 218/833) arasında meydana gelen çatışmalarda binlerce Müslüman kanı dökülmüştür. Zikredilen bu şahıslar Ümeyye Oğullarından değil Beni Haşim'den idiler. Yine aynı şekilde Hz. Ali'nin torunları arasında da nice kanlı savaşlar meydana gelmiştir.⁶³ Tüm bunların yanı sıra Bilmen, Hz. Ali'nin bazı siyasi hatalarına dikkat çekmektedir. Ona göre evvela Hz. Ömer döneminden itibaren Şam'da valilik yapmakta olan Muâviye'yi azledip onun yerine Sehl b. Huneyf'i (öl. 38/658-59) atamak isabetli bir karar olmamıştır. Nitekim bazı Sahabi Hz. Ali'yi bu hususta uyarmış, idareyi kontrol altına alana ve istikrar ortamı oluşana dek başta Muâviye'nin ve diğer bazı valilerin görevde kalmasını tavsiye etmişlerdir. Ancak Hz. Ali bu fikirlere aldırış etmemiş bunun üzerine Muâviye Hz. Osman'ın katillerinin kendisine verilmesini isteyerek hilâfetini tanımamıştır. Bilmen, aslında Muâviye'nin Hz. Ali'ye karşı şahsi bir düşmanlığının olmadığını, onun, Hz. Ali'nin etrafında toplanan hatta kimi zaman kendisine karşı dahi isyana kalkışan guruba düşman olduğunu ve onlarla savaştığını belirtmiştir.⁶⁴ Hatta Muâviye bunlarla savaşmaya mecbur kalmıştır. Zira ilk saldırıyı Hz. Ali'nin ordusu başlatmıştır. Nitekim bu sebepten dolayı Hz. Ali'nin sadık taraftarı olan meşhur Arap cengâveri⁶⁵ Eşter en-Nehaî (öl. 37/657 [?]) şöyle demiştir: “Muâviye taraftarları bize galip gelecekler, çünkü öldürmeye ilk biz başladık.”⁶⁶ Tüm bunların yanı sıra asırlar evvel vuku bulan bu tür üzüntü verici hadiseleri gömülmüş yerlerden çıkarmak bundan hareketle Müslümanlar arasına düşmanlık ve husumet düşürmek dinî anlayış ve emirlere terstir. İctihat neticesinde zuhura gelen bu elim hadiseler dünyevî garaz veya gizli bir düşmanlık sebebiyle meydana gelmemiştir. Her ne kadar Hz. Ali görüşünde isabetli buna karşın Muâviye hatalı ise de burada amaç ve niyet hakkı açığa çıkarmaktı. Muâviye'nin maksadı bâtil peşinde koşmak değildi. İbn Haldûn'un da ifade ettiği üzere görüşünde hatalı olsa dahi onun kastı sadece hak idi.⁶⁷ Müctehidin içtihadında hata etmesi onun kötülenmesini ve çekiştirilmesini gerektirmediği ise malumdur. Muâviye, yaptıklarını bir tevile dayanarak yapmıştır. Bundan ötürü fâsık veya kâfir olmaz. Nitekim Hz. Ali de ashabını Şam ehlini lanetlemekten menetmiş ve onlar hakkında şöyle demiştir: “Bize karşı isyan edenler kardeşlerimizdir. Onlar zalim, fâsık ve kâfir değillerdir. Zira her ne kadar isabetli olmasa da onların tevilleri vardı.”⁶⁸

Sonuç itibariyle Bilmen, Muâviye'nin bir fakih⁶⁹ olarak içtihat yapma yetkisine sahip olduğunu ve yaşanan fikrî ayrılıkların bir fitne unsuru değil, siyasi bir çözüm arayışı olduğunu savunmaktadır.

⁶² Yine böylesi trajik ve İslâm tarihinin en problemli olaylarından biri de Ebû Müslim tarafından katledilen Horasan'ın en meşhur Arap lideri Süleyman bin Kesir el-Huzai'nin hikâyesidir. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Mehmet Dalkılıç, “Süleyman b. Kesîr el-Huzâî'nin Öldürülmesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/21 (Bahar 2012), 285-292.

⁶³ Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 90-97.

⁶⁴ Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 188.

⁶⁵ Abdülkerim Özaydın, “Eşter”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/486-487.

⁶⁶ Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm, *Minhâcû's-sünne*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim (Suudi Arabistan: İmam Muhammed Üniversitesi, 1406/1986), 4/383.

⁶⁷ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/443; Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 231.

⁶⁸ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 315-316; Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 212.

⁶⁹ İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne*, 6/235; Bilmen, *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları*, 182.

Sonuç

Muâviye b. Ebî Süfyân, İslâm düşünce tarihinde hem siyasî hem de dinî boyutlarıyla tartışmalı bir şahsiyet olarak öne çıkmıştır. Onun hilafeti, sahabe arasındaki ihtilafların derinleştiği bir döneme denk gelmiş, bu da tarihsel süreçte farklı değerlendirmelere yol açmıştır. Muâviye'yi eleştirenler, onun uygulamalarının fitneye neden olduğunu ileri sürerken; onu savunanlar ise dönemin siyasî ve toplumsal şartlarını dikkate alarak daha yapıcı bir perspektif ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda Ömer Nasuhi Bilmen'in yaklaşımı, sahabeye duyulan saygıyı esas alarak ihtilaflara karşı mutedil bir tutum sergilemektedir.

Bilmen, Muâviye'yi değerlendirirken geçmiş bugünün siyasî ve mezhebî tartışmalarına taşıma yerine, Müslümanların birliğini ve kardeşliğini önceleyen bir bakış açısı benimsemiştir. Onun sahabeye ilişkin değerlendirmelerinde, özellikle hüsn-ü zan ilkesinin belirleyici olduğu görülmektedir. Muâviye'nin Hz. Peygamber'in vahiy katiplerinden biri olması, Bilmen açısından onun şahsiyetine duyulan saygının temelini oluşturmuştur. Ayrıca, İslâm hukukunda niyetin önemine yaptığı vurgu doğrultusunda, Muâviye'nin niyetinin İslâm'ı yüceltmek ve korumak olduğuna dair olumlu bir kanaat sergilemiştir.

Bilmen'in bu yaklaşımı, sahabeyi eleştirirken yapıcı bir dil kullanma ve onları İslâm'a hizmet etmiş bireyler olarak değerlendirme yönündedir. Ona göre, sahabe ihtilafları beşerî sınırlar içinde değerlendirilip Allah'a havale edilmelidir. Bu tutum, özellikle tarihsel mezhebî ayrışmaların bugünkü Müslüman toplumlarda yeniden gündeme getirilmesini doğru bulmayan bir düşünsel çizgiyi yansıtmaktadır. Bilmen, Muâviye'nin yönetim anlayışını değerlendirirken, onun hilafet dönemini bir tür monarşik düzene geçiş süreci olarak tanımlamakla birlikte, bu geçişin yalnızca dönemin siyasî ve sosyal bağlamı içinde anlamlandırılabilirliğini vurgulamıştır. O, Muâviye'yi sahabe kimliği, idari kabiliyeti, iç barışı tesis etme çabası ve İslâm topraklarını genişletme noktasındaki katkıları ile değerlendirmiş; bu çerçevede adaletli ve güvenilir bir lider olarak görmüştür. Onun yaklaşımı, İslâm tarihini anlamada ibret ve ders odaklı bir perspektife dayanmakta; geçmişteki kırılmaları bugüne taşımaktan ziyade, ümmetin birliğini koruma sorumluluğunu öncelemektedir.

Sonuç olarak, Bilmen'in yaklaşımı, hem İslâm tarihinin yorumlanmasında yapıcı bir perspektif sunmakta hem de mezhep merkezli tarih anlayışlarına karşı itidalli bir duruşu temsil etmektedir. Bu çalışmanın özgün katkısı, Bilmen'in tarihsel değerlendirme yöntemini merkeze alarak, İslâm tarihindeki ihtilafları bugünün sosyal ve dinî birlik arayışları çerçevesinde nasıl anlamlandırabileceğimizi ortaya koymasındadır.

Kaynakça

- Ahmed Cevdet Paşa. *Kıyas-ı enbiya ve tevârîhi hulefa: Peygamberler ve Halifeler Tarihi*. sad. Metin Muhsin Bozkurt. İstanbul: Çile Yayınları, t.s.
- Avlonyalı Süreyya, *Fetretü'l-İslâm* (İstanbul: Matbaa-i Artin Asaduryan, 1325/1907), 246-253.
- Aycan, İrfan. *Saltanata Giden Yolda Mu'âviye b. Ebî Süfyân*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed. *Usûlü'd-dîn*. thk. Ahmed Şemseddin. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd ez-Zerkelî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Berberoğlu, Şerife. *Ömer Nasûhî Bilmen ve Tasavvufî Görüşleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011
- Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1418/1998.
- Bilmen, Ahmet Selim. *Ömer Nasuhi Bilmen Hayatı, Eserleri, Anılar*. İstanbul: Bilmen Basımevi, 1975.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Ashab-ı Kiram Hakkında Müslümanların Nezih İtikadları: Muâviye Hakkındaki Sorulara Cevaplar*. tsh. Fatıma Kandemir. İstanbul: Risale Yayınları, 2020.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstîlâhât-ı fikiyye kâmûsu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *İslam Akaidi: Tevhîd İlmi (Mülehhas ilm-i tevhîd: Akaid-i İslâmiye)*. sad. Salih Sabri Yavuz, İstanbul: Semerkand Yayınları, 7. Basım, 2015.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*. İstanbul: Nesa Basın Yayın, ts.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Açıklamalı İlmi Kelâm Dersleri: Muvazzah İlmi Kelâm*. sad. Salih Sabri Yavuz-Faruk Sancar. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Dalkılıç, Mehmet. "Süleyman b. Keşîr el-Huzâî'nin Öldürülmesi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/21 (Bahar 2012), 285-292.
- Demir, Âdem. *Muâviye b. Ebî Süfyân'a Yöneltilen Eleştiriler*. Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2021.
- Demircan, Adnan. *Kur'an'ın Geliş Ortamında İnanç ve İbadetler*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2020.
- Humphreys, R. Stephen. *Mu'awiya ibn Abi Sufyan: From Arabia to empire*. London, England: Oneworld Oxford, 2006.
- İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-'İkdü'l-ferîd*. 8 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1983.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen. *Mukaddime*. haz. Süleyman Uludağ. 2 Cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Uyûnü'l-ahbâr*. 4 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1998.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm. *Minhâcü's-sünne*. thk. Muhammed Reşâd Sâlim. 9 Cilt. Suudi Arabistan: İmam Muhammed Üniversitesi, 1406/1986.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin. *el-Kâmil fi't-târih*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. 10 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Arabî, 1417/1996.
- İğde, Muhyettin. "Bir Şahıs İki Portre: Mutezile ve Hanbelilere Göre Muâviye b. Ebî Süfyân". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22/2 (2023), 393-413.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Lammens, Henri. "Hasan" *İslâm Ansiklopedisi*. 5/308-309. İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1987.
- Mervezî, Ebû Abdillâh Nuaym b. Hammâd b. Muâviye el-Huzâî. *el-Fiten ve'l-melâhim*. thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyri. Kahire: Mektebetü't-Tevhîd, 1412/1991.
- Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdulkadir Ata. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Özaydın, Abdülkerim. "Eşter". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/486-487. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Sarıçam, İbrahim. *Emevî-Hâşimî İlişkileri-İslâm Öncesinden Abbâsilere Kadar*. Ankara: TDV Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Söylemez, M. Mahfuz. *Güç ve İktidar: Kûfe'de İktidar Mücadelesi*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011.
- Taylan, Osman. *Ömer Nasuhi Bilmen ve Kelami Görüşleri*. Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Timür, İhsan. "Cumhuriyet Devri Türkiyesi'nde Muâviye b. Ebî Süfyan Etrafındaki Tartışmalar". *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 15/1 (Haziran 2022), 43-99.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşar Avad Ma'rûf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Ünalın, Abdullah. "Hz. Muaviye". *Bitlis İslamiyat Dergisi* 1/1 (Haziran 2019), 24-34.
- Yalçın, Mehmet Fatih- Erbay, Enes Ensar. "İslâmcı Dergilerde Muâviye Tartışmaları: Hakikat Yolu Örneği". *Mevzu - Sosyal Bilimler Dergisi* 10 (Eylül 2023), 171-205.
- Yaran, Rahmi. "Bilmen, Ömer Nasuhi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/162-163. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yaşaroğlu, Hasan. "Bir Taktik ve Propaganda Dehası Olarak Muâviye B. Ebû Süfyân ve Hz. Osman'ın Katillerinin Sorgulanması Meselesi". *Turkish Studies* 8/8. (Ankara: Yaz 2013). 2213-2224.

Yıldız, Hakkı Dursun. “Abbâsîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/31-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yılmaz, Orhan. “Hz. Muâviye’yi Öven ve Yeren Bazı Hadislerin Tahlili ve Tenkidi”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/18 (Aralık 2020), 91-117.

Yiğit, İsmail. “Sıffin Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*³. thk. Şuayb Arnaut. 25 Cilt. b.y.: Müessesetu’r-risâle, 1405/1985.